

Süleyman Demirel Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Y.2005, C.10, S.1 s.117-130.

BÖLGELERARASI EKONOMİK ENTEGRASYONLAR VE TÜRKİYE’NİN ÖDEMELER BİLANÇOSUNA ETKİLERİ

INTERNATIONAL INTEGRATIONS AND ITS EFFECT TO TURKISH BALANCE OF PAYMENTS

Yrd.Doç.Dr.Aydın SARI*

ÖZET

Bölgelerarası ekonomik entegrasyonun üye ülkelere kazandırdığı ekonomik getiriler; teorik yönden ele alınmıştır. Entegrasyon aşamaları literatür içinde sırasıyla belirlenmiş ve açıklanmıştır.

Günümüzde etkili ve büyüklüğü ile dikkat çeken ekonomik entegrasyonlar tarihsel gelişimleri ile birlikte anlatılmıştır. AB, NAFTA ve APEC gibi etkili entegrasyonlar günümüzde öne çıkan entegrasyonlardır.

Bu teorik tanımlamalardan sonra Türkiye'nin üye olduğu ekonomik entegrasyonlar içinde etkili olan AB, KEİB ve ECO gibi oluşumlar tarihsel süreçleri ile incelenmiştir. Önemli görülen ve aktif bulunan bu üç oluşumun Türkiye ekonomisine etkileri belirlenmiştir. Özellikle, Türkiye'nin dış ticaretine katkıları her bir entegrasyon için tablolar şeklinde gösterilmiştir.

Ekonomik entegrasyonun başarı şartı entegrasyona karar vermiş ülkelerin büyüklüğüne, ekonomik yapılarına, dış ticaret hacmi vb faktörlerin yanında ülkelerin ekonomik entegrasyon oluşturma çabalarına, gayretlerine daha fazla bağlıdır.

Başarılı bir entegrasyondan beklenen ise şudur; entegrasyon üye her ülkenin asgari çıkarlarını sağlamalıdır. Ükelere ekonomik katkılarının yanında dünya siyasetinde de bir söz hakkı elde etme imkanı da vermelidir. Ayrıca dünya kaynakları entegre ülkelere yönlendirilmelidir.

ABSTRACT

The main purpose of this study is to analyse theoretical perspective of economical gains of members states in international integration. In addition to this economical gains lecture of integration process is determined and clarified.

Economical effectiveness and capacity of recent international integration was explain during its historical progress. The most effective international integrations are EC, NAFTA and APEC the 20th century.

After this theoretical definition, international integration such as EC, KEİB and ECO that Turkey has participated have been determined.

* Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi

All of these international integrations are analysed to find out the benefits that Turkey had obtained from these three integrations. The foreign trade volume of Turkish economy to these areas is determined item by item.

Our goal is to find out the effects of international integration to Turkish economy. Hence, balance of payments of Turkish economy has been deeply analysed. Findings of this study shows that in the future the trade capacity of KEİB in Turkish foreign trade will be very high and dynamic, ECO has low trade volume and EC has the biggest market for Turkey.

Our second goal is to recommend policies to Turkish governments in order to develop foreign trade to these areas.

Entegrasyon, entegrasyon aşamaları
Integration, integration stages

I. GİRİŞ

Ekonomik entegrasyonun tanımı konusunda bilim adamlarının uzlaşamadıkları görülmektedir. Bununla birlikte ortak anlam ve düşünce bazında birleşmektedirler. Buna göre ekonomik entegrasyon işbirliğine gitme, (politik ve ekonomik) birleşmek, bütünleşmek, serbestleşme ve dolaşıma açma gibi kavramları içermektedir.

Ekonomik entegrasyonun sonucunda işbirliği ve bütünleştiricilik yoluyla ülkeler öncelikle komşularıyla ilişkilere girmektedirler. Bölgeselleşme diğer bir deyişle “kutuplaşma”, “bloklama”, veya “bölgesel birleşme” ekonomik, politik, askeri ve sosyal nitelik taşıyabilir. Bu komşuluk ilişkileri bölgesel entegrasyonlara doğru zamanla kaymaktadır. Bu entegrasyon süreci, genellikle bir bölgenin oluşumuna yol açmaktadır. Bölgecilik, coğrafi bütünlüğü olan ülkeler arasında iç bağımlılık olarak tanımlanabilir.

Uluslararası entegrasyonun aksine bölgelerarası entegrasyonda belirli bir grup ülke vardır. Uluslararası entegrasyonda tüm ülkeleri kapsayacak genel bir çerçevede liberalleştirme söz konusudur. Bölgelerarası entegrasyonda çoğunlukla aynı coğrafi bölgede yer alan ülkeler arasında dış ticaret engelleri kaldırılarak bir ticaret serbestisi sağlanmaya çalışılır. Uluslararası entegrasyon, bölgelerarası iktisadi bütünleşmeler temeline dayanmaktadır.

Çalışmamızda bölgesel ekonomik birleşme çeşitlerini verdikten sonra, birleşmenin entegrasyona katılan ve katılmayan ülkelere etkileri incelenmiştir. Son bölümde Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik entegrasyonların değerlendirilmesi yapılmaktadır. Türkiye'nin içinde bulunduğu entegrasyonların Türkiye'nin ödemeler bilançosuna etkileri dış ticaret verileri kullanılarak değerlendirilmektedir.

II. BÖLGESEL EKONOMİK BİRLEŞME ÇEŞİTLERİ

Uluslararası ekonomik birleşme şekilleri başlıca dört başlık altında toplanabilir. Bunlar Serbest Ticaret Bölgesi, Gümrük Birlikleri, Ortak Pazar ve Ekonomik Birliktir¹.

1. Serbest Ticaret Bölgesi

Serbest ticaret bölgesi, üyeleri arasında mal mübadelesine konan tarife ve kota gibi engelleri kaldırarak malların serbestçe dolaşımını sağlayan bir anlaşmaya dayanır. Serbest ticaret sahasının üyeleri, üçüncü ülkelerle ilişkilerinde tamamen kendi ulusal çıkarları doğrultusunda hareket edebilirler². Entegrasyonun bu safhasında uyulması zorunlu tek bir dış tarife sistemi de yoktur. Yani ülkeler, üçüncü ülkelerle ticaretlerine tarife koymak veya kaldırmak veyahut da değiştirmek hususunda bağımsız hareket edebilmektedirler³.

2. Gümrük Birlikleri

Ekonomik entegrasyonun bu aşamasında birliği oluşturan üye ülkeler kendi aralarında ticarete konan bütün engelleri kaldırdıkları gibi üçüncü ülkelere karşı da ortak bir gümrük tarifesi uygularlar⁴. Bu sebeple, daha ileri bir yakınlaşmayı gerektiren üretim faktörlerinin ülkelerarası hareketliliği ile ekonomik politikaların birleştirilmesi ekonomik birleşmelerin bu aşamasında söz konusu değildir⁵.

3. Ortak Pazar

Ekonomik birleşmenin üçüncü aşaması ortak pazardır. Gümrük birliğinin doğal sonucu olarak birliğe üye ülkeler arasındaki emek, sermaye ve müteşebbis gibi üretim faktörlerinin birlik içinde serbestçe hareket edebilmeleri sağlanmış ise gümrük birliği için gerekli şartların varlığının devam etmesi durumunda üye ülkeler arasında bir ortak Pazar kurulmuş demektir⁶.

4. Ekonomik Birlik

Ekonomik birleşmenin son aşaması ekonomik birliktir. Ekonomik birlik, birliğe üye ülke ekonomilerinin tam olarak birleştirilmesidir. Yukarıda belirtilen türlerdeki şartlara ek olarak ekonomik parasal ve sosyal politikalar ile kurumların da birleştirilmesini öngörür. Özellikle tek bir para sistemi ve

¹ Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi**, Genişletilmiş, Yenilenmiş 4. Bası, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1996, s.208.

² Emin Ertürk, **Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Ekonomik Entegrasyonlar**, Ezgi Kitapevi, Bursa, 1991, s.6.

³ Emin Ertürk, **Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Ekonomik Entegrasyonlar**, Ezgi Kitapevi, Bursa, 1991, s.7.

⁴ Emin Ertürk, **a.g.e.**, s.8.

⁵ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, Geliştirilmiş 9. Baskı, İstanbul, 1993, s.415.

⁶ Nevzat Güran, İsmail Aktürk, **Uluslararası İktisadi Kuruluşlar**, İkinci Baskı, İzmir, 1995, s.12.

merkez bankası ile birleştirilmiş bir mali sistem ve ortak bir dış ticaret politikasını içerir. Bu anlamda parasal birliği de kapsar⁷.

III. EKONOMİK BİRLEŞMELERİN BİRLEŞMEYE KATILAN ÜLKELERE ETKİLERİ

Ülkelerin son yıllarda birbirleriyle yoğun politik, ekonomik ve sosyal ilişkiler içerisine girmeleri karşılıklı ve tek yönlü bağılıklarını arttırmıştır. Bu bağımlılığın yol açtığı maliyet ve avantajlar gelişmiş ülkeler arasında hemen hemen eşit bir şekilde dağılırken gelişme yolunda olan ülkeler için durum biraz farklıdır. Çünkü sağlanan avantajların ve katılan maliyetlerin yükü adil olarak paylaşılmamaktadır⁸. Çeşitli nedenlerle ekonomik birleşmeye giden gelişmekte olan ülkeler hedefledikleri sonuçlara ulaşamamaktadırlar*.

Bloklaşma eğilimi aslında gelişmiş ülkelerin aralarında dış ticaret politikaları konularında anlaşamamalarından ve gelişmiş ülkelerin piyasalarını gelişme yolunda olan ülkelere açmayı kabul etmemelerinden kaynaklanmaktadır. 1991'de imzalanıp onaylanan ve GATT'a bildirilen bölgesel ticaret anlaşmalarının sayısı bir iken 1992'de bu rakamın on altıya çıkması, bu eğilimin bir göstergesidir. Bir bloka giren ülkede eğer makro ekonomik dengesizlikler var ise bu tür dengesizlikler sürerken sadece piyasa göstergelerine göre ekonomi politikaları oluşturma çabalarının sonuç vermesi mümkün değildir. Dünyada bu yolla kalkınabilmiş azgelişmiş ülke de yoktur. Buna karşılık harcamalarını ve gelirlerini kontrol altında tutan, para, gelir ve dış ticaret politikalarını ekonomik kalkınması için kullanabilen ve bütün toplumsal kesimlerle düzenli ilişkiler kuran ülkeler daha başarılı sonuçlar sağlayabilmişlerdir.

Bölgesel birleşmeye taraf olan ülkeler birbirlerine yaptıkları ihracata koydukları engelleri azalttıkları ölçüde, iç fiyatları daha yüksek olan malları üye ülkelere ithal edecekleri daha ucuz mallarla ikame edeceklerdir. Böylece iç kaynaklar ihracata yönelik üretim için serbest kalacak ihracatın artması ile bölge içi ticaret gelişecektir. Zamanla diğer bölgelerle yapılan dış ticaretin de liberalleştirilmesiyle bölge dışı ticaret artacaktır. Birleşme öncesinde ülkeler arasındaki entegrasyon ne kadar düşük buna karşılık birbirlerine uyguladıkları ticari engeller ne kadar çok ise birleşmenin ticaret yaratıcı etkisinin o kadar büyük olması gerekir.

Uzun dönemde, pazarların daha da genişlemesi ile üye ülkelerin rekabet gücü artabilir. Ekonomik birleşme sonucu bir sanayi dalında veya firma bazında ortaya çıkan yapısal değişikliklerle birlikte ölçek ekonomileri belirir. Pazarın genişlemesi, teknolojik genişlemeyi hızlandırır, ileri üretim

⁷ Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi**, Genişletilmiş, Yenilenmiş 4. Bası, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1996, s.214.

⁸ Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi**, Genişletilmiş, Yenilenmiş 4. Bası, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1996, s.219.

* Azgelişmiş ülkelerin ekonomik birleşmelere iten nedenler için bakınız Dr. Ahmet Y. Gökdere Sevinç Matbaası Ankara, 1969 s. 31.

tekniklerine ulaşır ve diğer ülkelere göre bir üstünlük sağlanır. Pazar genişlemesi, daha modern bir teknolojinin kullanılması, uluslararası ilişkiler nedeni ile zorunlu olacaktır ve daha hızlı bir teknolojik gelişme toplulukta yer alan üretim birimlerinin daha verimli çalışmasına, maliyetlerini düşürmesine, bu maliyetlerin düşmesinde de ortaya çıkan yeni ve önemli ölçüde büyük satın alma gücünün üretilen mal ve hizmetlere devamlı olarak talep yaratmasına sebep olacaktır⁹. Genişleme ile birlikte gelecek hakkındaki belirsizlikler sektörlerin büyümesine imkan tanır. Ayrıca, gelişen sektörlerde firma sayısının çoğalmasına bağlı olarak rekabet gelişir. Birleşme sonunda fiyatlarda meydana gelecek düşüş tüketicilerin reel gelirlerini yükselteceği gibi bu tüketicilere alternatif mallar arasında daha kapsamlı seçme imkanları sağlar. Böylece toplum refahında artış olur¹⁰. Buna da entegrasyonun yaratmış olduğu tüketim etkisi denir¹¹.

Ekonomik bütünleşme sonucunda, üyeler arasında bazı sorunlar ortaya çıkabilir, üye ülkeler arasındaki gelişmişlik seviyesi farklı olabilir. Korunan sektörler birbirine benzemeyebilir, dışa karşı uygulanan koruma oranları farklılık gösterebilir. Ticaret politikalarındaki değişiklikler sonucundaki üyeler, büyük fedakarlıklara katlanmak zorunda kalabilirler. Bütünleşme sürecini kolaylaştırmak amacıyla üyeler maddi açıdan birbirlerini desteklemek zorundadırlar.

Çok taraflı liberalleşme taraftarlarına göre bölgesel anlaşmalar çerçevesinde sağlanacak refah artışı, istenen boyutlarda olmayabilir. Bölgesel ticaret anlaşmasına taraf ülkelerde üretilen ürünler birleşme dışı ülke kaynaklı ticari mallara uygulanan çeşitli engeller sebebiyle nispeten ucuz olabilir. Bu şartlar altında talepte sapma meydana gelir. Sonuç olarak ticaretin yönü saptırılmış olur. Suni bir uzmanlaşma ve suni bir fiyat politikası ortaya çıkar, Tüketicilerin aleyhine gelişen, üretimin yapısını çarpıtan bir kaynak dağılımı görülür.

Anlaşmaya taraf ülkeler yeni Pazar yapısına ve bölgesel birleşmenin sonucu ortaya çıkan rekabet artışına uyum sağlamadıkça sektörlerarası kaynak dağılımı yeniden düzenlenir. Bu geçiş döneminde üye ülkeler üçüncü ülkeler ile grup dışındakilere uygulayacakları korumacı politikaları artırabilirler. Ayrıca bölgesel entegrasyon sonucunda gümrük vergilerinin azalması bu kaynaktan sağlanan vergi gelirlerinin düşmesine yol açar. Bunu gidermek için üyelerin üçüncü ülkelere uygulayacakları gelir sağlayıcı politikaların şartları ağırlaştırılabilir.

Ekonomik birleşme sonucunda blok dışı ülkelere ithalat azalırken blok içi ticaret artmaktadır. Ticaretin yön değiştirmesiyle birlikte blok dışındaki ülkelere, üye ülkelere bir sermaye akışı gerçekleşir. Geniş bir Pazar, bölge içinde yeni yatırım imkanları yaratır. Entegrasyondan azami faydayı elde etmek için az gelişmiş ülke endüstrisi sanayileşmiş ülkelerdeki benzerleri ile yakın bir işbirliği yapmalıdır. Bu durum az gelişmiş ülkenin

⁹ Necdet Serin, 'Türk Ekonomisinin Ekonomik Sorunları' Semineri, MPM Yayınları: 103, Ankara, 1971, s.44.

¹⁰ Rıdvan Karluk, a.g.e., s.221.

¹¹ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat*, Geliştirilmiş 9. Baskı, İstanbul, 1993, s.418.

sanayi politikası yapısı, mahalli rekabet derecesi ve endüstri sevk ve idaresi ile hükümet arasındaki ilişkiler bakımından değişikliklere ihtiyaç gösterebilir¹². Sonuç olarak blok dışı ülkeler ihracatlarındaki düşüşü giderici bir uygulamayı tercih ederek birlik içinde kendi üretimlerini gerçekleştirmek üzere doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına yönelebilirler. Öz kaynaklarını yabancı pazarlara yönelttikleri ölçüde de sermaye transferleri blok üyeleri lehine gerçekleşir. Birleşme sonucunda anlaşmaya taraf olan ülkeler arasında ki sermaye akışı da hızlanır. Birleşme öncesinde, blok dışı ülkelere yönelen sermaye birleşme sonrasında pazarın genişlemesi ile blok içine kayar¹³.

IV. EKONOMİK BİRLEŞMELERİN BİRLEŞME DIŞINDA KALAN ÜLKELERE ETKİLERİ

Bir ekonomik birleşmeye girmeyen ülkeler, taraflar arasındaki ticaretin dinamik etkilerinden bazı yararlar sağlayabilirler. Bölgesel ekonomik birleşme, blok içinde ekonomik büyümeyi hızlandırdığı kaynakların daha etkin kullanımını sağladığı ve talep artışı uyardığı ölçüde pazarın büyümesine yol açar. Böylece ekonomik birleşmeye katılmayan ülkelerde olduğu gibi ölçek ekonomilerinden yararlanma fırsatını verir. Birleşmenin oluşturulması durumunda üçüncü ülkeler, pazara giriş şartları hakkında daha ayrıntılı bilgilere sahip olabilirler. Ortak bir tarife uygulanacağından, işlemler daha basitleştirilmiş olur. Birleşmeye giren ülkeler, ithal ettikleri malların iç sınırlarından geçişi için tek bir belgenin düzenlenmesini yeterli görebilirler. Böylece ekonomik maliyetler azalır ve sınırlarda mevcut formaliteler önemli ölçüde ortadan kalkar. Tarifeler bütünleştirilmiş olmakla beraber içerdikleri şartlar ağırlaştırılmış ise, rakip malların bu ülkelere girişi yine sınırlandırılmış olur. Birleşme dışı ülkelerin ürünlerinin gümrüklerden girişleri engellerle karşılaşacağından, ticareti saptırıcı yeni bir gelişme ortaya çıkabilir.

Ekonomik birleşme sonrasında ticaretin bölge dışından bölge içine ne ölçüde döneceği birleşen ülkelerin büyüklüğüne ve kendi kendine yeterlik derecesine bağlıdır. Oluşturulan birleşme yeterince büyük değil ve bazı hammadde veya girdilerde dışa bağımlılık sürüyor ise ticaretin yön değiştirici etkisi (ticaret saptırıcı etki) güçlü olmayacaktır. Ticaret yön değiştirse bile bir süre sonra birleşen ülkeler arasındaki ticaretin gelişmesi üretimin verimliliğinin ve ülkelerin büyüme hızının artması gelirleri daha da yükseltir. Bunun sonucunda birleşme dışındaki ülkelerin mallarına talep büyüyebilir. Ancak bu geçiş süresinin uzunluğu ve gelişme yolunda olan birleşme dışı ülkelerin ne oranda gelişmiş ülkelere cazip gelecek malları üretir durumda kalabilecekleri konusu tartışmalıdır. Sonuç olarak ekonomik birleşmeye giden ülkeler arasındaki ticaretin gelişme hızı yüksek olacağından bütünleşme dışında kalan ülkeler aleyhine gelişmeler artabilecektir.

¹² Barend A. De VRIES, 'Entegrasyon, Dış Ticaret ve Sınai Gelişme', Dış Ticaret ve Ekonomik Gelişme Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, 28 Ağustos - 6 Eylül, İstanbul, 1968, s.199.

¹³ Rıdvan Karluk, a. g. e., s.222.

Bütünleşme dışı ülkelere uygulanan gümrük vergileri yükseltilmese bile, birlik üyeleri arasındaki gümrük vergilerinin kaldırılması onları etkileyebilir.

Gümrük birliği sonucunda artık gümrük tarifesi uygulamasına gidileceği için üye ülke piyasalarında uygulanan gümrük vergilerinde değişimler olur. Daha yüksek tarife engelleriyle karşı karşıya kalan üçüncü ülkelerdeki ihracatçılar pazarlardaki yerlerini korumakta zorluk çekerler. Gümrük birliğinin de ötesinde malların yanı sıra hizmetlerin de serbest dolaşımı gerçekleştiğinde, dışarıda kalan üçüncü ülkelerin birleşmeden daha da zarara uğramaları kaçınılmazdır. Bölgesel birleşme sonucunda genişlemiş olan pazarda kurulmuş bulunan yabancı ortaklıkların şubeleri yerel girişimlerle hemen hemen aynı avantajlara sahip olurlar. Bölgeselleşen ülkelere mal satamayacaklarını ve ticaretin saptırılacağını düşünen birleşme dışı ülke girişimcileri bu ülkelere doğrudan yatırım yapmak isteyebilirler¹⁴.

V. TÜRKİYE'NİN İÇİNDE BULUNDUĞU EKONOMİK BİRLEŞMELER

A) TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ

Türkiye AET'ye katılmak üzere 31 Temmuz 1959'da resmi talepte bulunmuş, 12 Eylül 1963'de Ankara'da "Ortaklık Anlaşması" imzalamıştır. 1 Aralık 1964'de yürürlüğe giren Anlaşmaya göre Türkiye Topluluğun (Ortak Pazarın) "Ortak Üyesi" olmuştur.

Bu ortaklığın üç aşaması vardır.

-Hazırlık dönemi (5 yıl: 6 yıla uzatılabilirdi fakat uzatılmamıştır.)

-Geçiş dönemi (12 yıl)

-Daha ileride her iki tarafında rızası şartıyla ele alınabilecek olan gerçekleştirme dönemi

Hazırlık dönemi, 1969'da tamamlanmıştır. Türkiye hazırlık dönemini 6 yıl daha uzatmak seçeneğini kullanmayarak geçiş dönemine geçmeyi kararlaştırmıştır.

23 Kasım 1970'de Brüksel'de "Geçiş Dönemi Katma Protokolü" imzalanarak ikinci döneme geçilmiştir. Buna göre Topluluk Türkiye'den ithal edecekleri tüm sanayi mamüller için (makina halısı, pamuk ipliği ve tekstil ürünleri hariç olmak üzere) gümrük vergisi ve kontenjan kısıtlamalarını kaldırmayı kabul etmişlerdir. Buna karşılık Türkiye Topluluktan elde edeceği sanayi mamüllere uyguladığı gümrük vergilerini ilke olarak 12 ve 22 yılda kademeli olarak sıfıra indirmeyi kabul etmiştir.

Böylece 12 yıl olan geçiş dönemi sonunda AET'ye katılımın "Gerçekleşme" aşamasına ulaşılmış olacaktı. Fakat Türkiye ile AET

---

¹⁴ Rıdvan Karluk, a.g.e., s.223.

arasındaki ilişkiler maalesef yetmişli yıllardan itibaren öngörüldüğü şekilde yürümemiştir¹⁵.

Çeşitli dönemlerde kesintiye uğramakla beraber 6 Mart 1995 tarihinde Brüksel’de yapılan Türkiye-AET Ortaklık Konseyi toplantısında, Türkiye ile AB arasında 1 Ocak 1996’dan itibaren gümrük birliği oluşturulmasına yönelik üç belge kabul edilmiştir*.

Gümrük birliği halen uygulanmaktadır. Gümrük birliği öncesi ve sonrası verilerini tablo 1 den takip edersek yıllar itibariyle Türkiye-AB dış ticaret değerlerini görebiliriz. 1990 yılında Türkiye’den AB yapılan ihracat rakamları 6.892 milyon \$ iken 2003 yılında 30,317 milyon \$ çıkmıştır. Gümrük birliğinden sonra AB’ne ihracatın toplam ihracat içindeki payı değişmemiştir. Oran %53,9 düzeyindedir. İthalat rakamları ise şöyledir. 1990 yılında ithalat 9,328 milyon \$ iken 2003 yılında 43,581 milyon \$ düzeyindedir. Toplam ithalat içinde AB’nin payı oransal olarak %41.8’den %45.8’e çıkmıştır. Olumlu ticaret artışı olarak değerlendirdiğimiz bu değişim bölge içine ticareti yönlendirmiştir.

Tablo1:Türkiye-Ab Dış Ticareti (1990-1999)

YILLAR	AB'ne İhracat (Milyon \$)	Toplam İhracattaki Payı %	AB'den İthalat (Milyon \$)	Toplam İthalattaki Payı %
1990	6.892.8	53.19	9.328.3	41.82
1991	7.042.0	51.08	9.221.4	43.80
1992	7.602.7	51.70	10.049.6	43.90
1993	7.598.7	49.5	13.873.9	47.1
1994	8.635.3	47.7	10.915.3	46.9
1995	11.070.8	51.2	16.860.5	47.2
1996	11.660.1	49.7	22.336.0	52.6
1997	12.248.	46.6	24.870	51.2
1998	13.498.	50.0	24.075	52.4
1999	14.349.	53.96	21.417	52.6
2000	18,227	52,2	26,610	48,1
2001	16,118	52,1	12,194	44,9
2002	23,553	51,2	23,321	45,2
2003	30,317	47,1	43,581	45,8

Kaynak: Rıdvan KARLUK, **Türkiye Ekonomisi**, İkinci Baskı, Eskişehir, 1995 DPT, Ekonomik Göstergeler, Şubat 2004

B) EKONOMİK İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ (ECO)

Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) Türkiye, İran ve Pakistan arasında 21 Haziran 1964’de kurulmuş bulunan Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütünün (RCD) devamı niteliğinde bir kuruluştur. RCD ile ilgili temel

¹⁵ Süreyya Hiç, **Türkiye Ekonomisi**, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1994, s.224.

* Daha geniş bilgi için bkn. Nevzat Güran, İsmail Aktürk, a.g.e., s.278.

anlaşma 1977 yılında imzalanıp 1978 yılında yürürlüğe giren İzmir Anlaşmasıdır. Bu tarihe kadar faaliyetler 1964 İstanbul zirvesinde kararlaştırılan hususlar çerçevesinde yürütülmüştür.

Tarihi kültürel,dini ve coğrafi yakınlıkları bulunan bu üç ülke tarafından 1964 yılında kurulan RCD'nin başlıca amaçları “bölge içi ticaretin geliştirilmesi” ve “hızlı sanayileşme için ortak amaçlı tesislerin kurulması” idi. RCD çerçevesinde çeşitli sektörlerde işbirliğini geliştirmeye yönelik olarak telekomünikasyon, ulaştırma, turizm, bankacılık ve sigortacılık gibi alanlarda ihtisas komiteleri kurulmuştur. Ancak RCD uygulamada pek başarılı olamamış, bölge içi ticaret yeterince geliştirilememiş; üç ülkenin toplam ticaretinin ancak yüzde ikisi dolaylarında gerçekleştirilmiştir.

1984 yılında yapılan çeşitli toplantıların ardından RCD Yüksek Konseyi'nin 27-29 Ocak 1985 tarihinde Tahran'da yaptığı toplantıda bu üç ülke arasında işbirliğini canlandırmaya ve değişen koşulları da dikkate alarak örgüte yeni bir yapı kazandırmaya yönelik olarak karar alınmıştır. 1977 tarihli İzmir Anlaşmasında yapılan değişikle örgütün adı da Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) olarak değiştirilmiştir. ECO Bakanlar Konseyi'nin 28-29 Kasım 1992 de İslamabad'da yapılan olağan üstü toplantısında Azerbeycan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan ve Afganistan'ın katılımının sağlanmasıyla örgütün üye sayısı 10'a yükselmiştir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'de üye olmamakla birlikte örgütün bazı çalışma ve toplantılarına katılmaktadır.

Mart 1995'de Pakistan'ın İslamabad şehrinde yapılan üçüncü ECO zirvesi çalışmaları sonunda ise üye ülkeler arasında çeşitli alanlarda işbirliğini arttırmayı amaçlayan on değişik belge imzaya açılmıştır. Ancak, İran ve Pakistan dışındaki üye ülkelerin bu belgelerin tümünü imzalamadıkları görülmüştür. İmzaya açılan belgeler “transit ticaret”, “vize kolaylıkları”, “gemicilik şirketi” ve “havacılık şirketi” kurulması “ECO Reasürans, Ticaret ve Kalkınma Bankası” kurulması “Kültür Bilim Vakfı” kurulması “Birleşmiş Milletler Kalkınma Bankası Programı (UNDP)” ve “Birleşmiş Milletler Uyuşturucuyla Kontrol Programı (UNDCP)” ile işbirliği konularını kapsamaktadır¹⁶.

ECO dış ticaret rakamları yerine İslam ülkeleri verileri kullanıldığında tablo 2 elde edilmektedir. Buna göre 1991 yılında Türkiye'den İslam ülkelerine yapılan ihracat rakamı 2.729 milyon \$ dan 1999 yılında 3,949 milyon \$ 2003 yılında da 7,297 milyon \$ yükselmektedir. İthalat rakamları da aynı yıllar arasında sırası ile 3,188 milyon \$ dan 4,211 milyon \$ ve 2003 yılında da 8,384 milyon \$ çıkmaktadır.

¹⁶ Nevzat Güran, İsmail Aktürk, a.g.e., s.297.

Tablo 2: Türkiye ve İslam Ülkeleri Arasındaki İthalat ve İhracat Değerleri

KEİ Ülkeleri	İhracat	İthalat
1991	2.729.5	3.188.3
1992	2.782.3	3.414.6
1993	2.804.9	3.518.8
1994	3.051.6	3.372.3
1995	3.264.1	4.320.4
1996	4.136	5.568
1997	4.262	5.284
1998	4.378	4.211
1999	3.949	4.211
2000	3,568	6,259
2001	3,090	4,196
2002	5,196	6,770
2003	7,297	8,384

Kaynak: DPT, Ekonomik Göstergeler, Şubat 2004

C) KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ

Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) dünyada küreselleşme ve bölgesel düzeyde uluslararası bütünleşme yönünde siyasal ve ekonomik alanda yeniden yapılanma sürecinin bir ürünüdür. 1980'li yılların sonunda Doğu Avrupa'da, ekonomik boyutta serbest piyasa ekonomisine ve siyasal boyutta çoğulcu demokrasiye geçiş sürecinin oluşturduğu ortamda, konumunu ve zamanlamasını bulan KEİ fikri öncülüğünü Türkiye'nin yaptığı bir bölgesel ekonomik işbirliği girişimidir.

Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) ile ilgili ilk temaslar 1990 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu temaslar sonucu sağlanan ilke mutabakatı çerçevesinde ilk toplantı 19-21 Aralık 1990 tarihlerinde Bükreş'te 23-24 Nisan 1991 tarihinde Sofya'da ve nihayet 11-12 Temmuz 1991 tarihlerinde Moskova'da yapılan toplantılar sonunda işbirliğine temel oluşturacak metin üzerinde uzlaşmaya varılmıştır. Türkiye 3 Şubat 1992 tarihinde KEİ Dışişleri Bakanlarını İstanbul'da bir araya getirmiştir. Bu toplantının asıl amacını, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bağımsızlıklarını kazanan yeni cumhuriyetlerin sürece katılım taahhütlerini yenilemek ve "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Deklerasyonu"nun imza tarihini ve usulünü saptamak olmuştur.

KEİ Zirve Deklerasyonu 25 Haziran 1992 günü İstanbul'da düzenlenen Zirve Toplantısı'nda 11 ülkenin (Arnavutluk, Ermenistan, Azerbaycan, Bulgaristan, Gürcistan, Yunanistan, Moldova, Romanya, Rusya Federasyonu, Türkiye ve Ukrayna) devlet veya hükümet başkanlarınca imzalanmıştır. Böylece KEİ resmen işlerlik kazanmıştır¹⁷.

¹⁷ Nevzat Güran, İsmail Aktürk, a.g.e., s.299.

1992 yılında 2.8 milyar dolar olan Türkiye'nin toplam dış ticaretinin yüzde 7.3'nü oluşturan Türkiye-KEİ dış ticaret hacmi 1993 yılında Türkiye'nin toplam dış ticaretinin yüzde 8.5'ne ulaşarak 3.8 milyar dolar olmuştur. 1994 yılının Ocak-Temmuz döneminde Türkiye'nin KEİ ülkelerine ihracatı 1993 yılının aynı dönemine göre yüzde 32.4 oranında azalmıştır¹⁸.

Tablo 3 yıllar itibariyle Türkiye-KEİ dış ticaret miktarlarını vermektedir. 1990 yılında yapılan ihracat rakamı 770 milyon \$ dan 1999 yılında ihracat 2.1 milyar dolara 2003 yılında da 4,8 milyar \$ ulaşmıştır. İthalat rakamları ise 1,612 milyon \$ dan 4.2 milyar dolara 2003 yılında da 9,2 milyar \$ çıkmıştır. İhracat rakamlarının sürekli artması entegrasyonun gelişimi açısından önemlidir.

Tablo 3: Türkiye KEİB Ülkeleri Dış Ticareti (Milyon \$)

KEİ Ülkeleri	İhracat	İthalat
1990	770	1.612
1991	957	1.513
1992	1.007	1.744
1993	1.045	2.766
1994	1.636	2.167
1995	2.425	3.998
1996	2.905	3.867
1997	3.782	4.468
1998	3.228	4.332
1999	2.172	4.297
2000	2,368	6.634
2001	1,648	3.622
2002	3,477	6.577
2003	4,845	9.204

Kaynak: Türkiye Ekonomik Kurumu, Ankara 1997, s.157, DPT, Ekonomik Göstergeler, Şubat 2004

Aşağıdaki tablo 4 ihracatın ithalatı karşılama oranlarını vererek, Türkiye'nin içinde bulunduğu entegrasyonların Türkiye'nin ödemeler bilançosu üzerindeki etkilerini topluca göstermektedir. Veriler incelendiğinde, Türkiye-AB dış ticaretinde ihracatın ithalatı karşılama oranının yıllar itibariyle düşmekte olduğu görülmektedir. 1990 yılında oran %73,8 iken 1998 yılında %56'ya düşmektedir. 2000 yılında kasım ayında ve 2001 yılında şubat ayında yaşanan krizlerden sonra döviz kurunun yükselmesi neticesinde AB ile yapılan ticaret Türkiye'nin ödemeler bilançosunu düzeltmektedir. Türkiye-ECO (İslam ülkeleri) dış ticaretinde ihracatın ithalatı karşılama oranı yıllar itibariyle çok fazla değişmemektedir. Büyük oranlarda artış olmasada olumlu yönde değişim görülmektedir. Oran 1991 yılında %85,6 iken 1999 yılında %93,7 ye çıkmıştır. 2003 yılında İslam ülkeleri ile dış ticaret değerleri ödemeler bilançosunu olumlu yönde etkilemeye devam etmiştir.

¹⁸ Rıdvan Karluk, **Türkiye Ekonomisi**, İkinci Baskı, Eskişehir, 1995, s.399.

Türkiye ve KEİ ülkeleri arasındaki dış ticaret rakamlarınca elde edilen ihracatın ithalatı karşılama oranı, yıllar itibariyle sürekli artış yönünde gelişmiştir. 1990 yılında %47,7 olan oran 1998 yılında %74,5 düzeyine çıkmaktadır. 2000 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı düşmekle beraber 2003 yılında normal seyrine dönmektedir. Bu veriler ışığında Türkiye'nin içinde bulunduğu entegrasyonların Türkiye'nin ödemeler bilançosuna etkileri şöyledir; Türkiye-AB dış ticaretinde ödemeler bilançosu olumsuz yönde etkilenmektedir, ödemeler bilançosu açıkları artmaktadır. Çünkü ihracatın ithalatı karşılama oranı sürekli azalmaktadır. Türkiye AB'den sürekli artan oranlı ithalat yaparken aynı oranda ihracatını arttıramamaktadır. Bu nedenle ödemeler bilançosundaki açık devamlı artarak sürmektedir. Ancak kriz yıllarında AB'den ithalat hızlı bir şekilde azalmaktadır. Bu dönemlerde ödemeler bilançosundaki açıkların kapandığını ihracatın ithalatı karşılama oranının arttığını söyleyebiliriz. Türkiye'nin içinde bulunduğu diğer entegrasyonlarda kriz yıllarında daha istikrarlı ihracatı ithalatı karşılama oranı oluşmaktadır.

Tablo 4: İhracatın İthalatı Karşılama Oranının Ülke Gruplarına Göre Belirlenmesi (%)

	AB Ülkeleri	İslam Ülkeleri	KEİ Ülkeleri
1990	73,8		47,7
1991	76,3	85,6	63,2
1992	75,6	81,4	57,7
1993	54,7	79,7	37,7
1994	79,1	90,4	75,4
1995	65,6	75,5	60,6
1996	49,2	74,2	75,1
1997	56	80,6	84,6
1998	56	104	74,5
1999	66,9	93,7	50,5
2000	68,4	57	35,9
2001	132	73,6	45,4
2002	100	76,7	52,8
2003	69	87	52,6

Tablo 4 Tablo 2, 3 ve 4 verilerinden elde edilmiştir.

Diğer taraftan Türkiye-KEİ ülkeleri dış ticaret verilerinden Türkiye'nin ödemeler bilançosunun olumlu etkilendiğini görmekteyiz. KEİ ile yapılan ticarete ihracatın ithalatı karşılama oranı sürekli artış göstermektedir. Bunun sonucu olarak ithalat baskısının yaşanmadığı ödemeler bilançosuna gidilebilmektedir.

KEİ ülkeleri ile ticarete ortaya çıkan sonucun bir benzerini de İslam ülkeleri ile yapılan dış ticaret verilerinde de görmekteyiz. Bu ülkelerle yapılan dış ticaret sonucunda Türkiye'nin ödemeler bilançosu olumlu etkilenmektedir.

VI. SONUÇ

Ekonomik entegrasyonun olumlu ve olumsuz etkileri entegrasyona giren ülkeler yada entegrasyon dışında kalan ülkeleri etkilemektedir. Olumlu etkiler ekonomiyi geliştirirken, olumsuz etkiler ekonomiyi daraltıcı yönde olmaktadır. Ekonomik birleşme sonucunda blok dışı ülkelere ithalat azalırken blok içi ticaret artmaktadır. Ticaretin yön değiştirmesiyle birlikte blok dışındaki ülkelere, üye ülkelere bir sermaye akışı gerçekleşmektedir. Geniş bir Pazar, bölge içinde yeni yatırım imkanları yaratır. Entegrasyondan azami faydayı elde etmek için az gelişmiş ülke endüstrisi sanayileşmiş ülkelerdeki benzerleri ile yakın bir işbirliği yapmalıdır.

Bir entegrasyona üye ülkeler entegrasyonun ticaret yaratıcı etkilerinden faydalanabilecektir. Bölge içi ticaret artacaktır. Artan ticari faaliyetler tüketim etkisi yoluyla entegrasyona üye ülkelerin refah düzeyini arttıracaktır.

Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik entegrasyonlar arasındaki dış ticaret verilerine bakıldığında, AB, Türk dış ticaretinde hem ihracat hem de ithalat kalemlerinde en büyük payı almaktadır. Türkiye ile AB ticareti yıllar itibariyle incelendiğinde Türkiye'nin AB'den yaptığı ithalatın arttığı görülmektedir. Türkiye'nin AB'ne yaptığı ihracat ise ithalat ile aynı oranlı bir artış göstermemektedir.

KEİ ile Türkiye ilişkilerinde istenen dış ticaret rakamlarına ulaşamamakla beraber, Türkiye'nin KEİ'ne üye ülkelere ihracatı ithalatından daha büyüktür. Bu nedenle KEİ ile ticaret, Türkiye'nin dış ticareti açığını kapatıcı bir yönde etki yapmaktadır. Bu olumlu etki Türkiye'nin diğer ekonomik entegrasyonlar ile yaptığı dış ticarete görülmemektedir. KEİ ile dış ticareti geliştirici anlaşmaların ve ekonomik entegrasyonun geliştirilmesinin hem Türkiye hem de Karadeniz Bölgesi için sayısız yararları olacaktır.

Türkiye ile ECO arasındaki ticari ilişkilerde İslam ülkeleri verileri alınarak değerlendirme yapılmıştır. Bu verilere göre Türkiye İslam ülkeleri ilişkileri istikrarlı bir yapıdadır. Türkiye'nin bu ülkelerle dış ticaretinde ihracatın ithalatı karşılama oranı diğer entegrasyonlar dikkate alındığında oldukça yüksektir. Ancak bu rakamları yeterli görmemek gerekir. İkili ilişkiler arttırılabilir.

KAYNAKÇA

1. ERTÜRK Emin, **Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Ekonomik Entegrasyonlar**, Ezgi Kitapevi, Bursa, 1991.
2. GÖKDERE Ahmet Y, **Az Gelişmiş Ülkelerarası İktisadi Birleşmeler**, Sevinç Matbaası Ankara, 1969.
3. GÜRAN Nevzat, AKTÜRK İsmail, **Uluslararası İktisadi Kuruluşlar**, İkinci Baskı, İzmir, 1995.

4. HİÇ Süreyya, **Türkiye Ekonomisi**, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1994.
5. KARLUK Rıdvan, **Türkiye Ekonomisi**, İkinci Baskı, Eskişehir, 1995.
6. KARLUK Rıdvan, **Uluslararası Ekonomi**, Genişletilmiş, Yenilenmiş 4. Bası, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1996.
7. MORGİL Orhan, **Türkiye Ekonomisindeki Son Gelişmeler**, İşveren Dergisi, Eylül 2003.
8. SERİN Necdet, 'Türk Ekonomisinin Ekonomik Sorunları' Semineri, MPM Yayınları: 103, Ankara, 1971.
9. SEYİDOĞLU Halil, **Uluslararası İktisat**, Geliştirilmiş 9. Baskı, İstanbul, 1993.
10. SEYİDOĞLU Halil, **Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları, Az Gelişmiş Ülkeler Türkiye ve Dönüşüm Ekonomileri**, Doğu Üniversitesi Dergisi 2003.
11. **Türkiye Sanayi Politikası (AB Üyeliğine Doğru)**, DPT, Ağustos 2003
12. VRIES Barend A. De, 'Entegrasyon, Dış Ticaret ve Sınai Gelişme', Dış Ticaret ve Ekonomik Gelişme Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, 28 Ağustos - 6 Eylül, İstanbul, 1968.
13. YÜKSEL A. Sait, 'Türkiye İlişkileri Açısından Avrupa Ekonomik Topluluğu', Eskişehir Ticari ve İlimler Akademisi Yayınları, Yayın No:157/99, Eskişehir, 1975.